

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 340.12: 342.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/17>

ЦИФРОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

DIGITAL LEGAL PERSONALITY OF AN INDIVIDUAL IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Аврамова О.С., к.ю.н., доцент,
провідний науковий співробітник відділу приватного права та процесу
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Орещич В.В., аспірант кафедри цивільного права та процесу
Навчально-науковий інститут № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена вирішенню комплексу теоретичних та практичних проблем доктрини цивільного права, пов'язаних із визначенням правосуб'єктності особи у цифровому середовищі. Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання як розкрити феномен цифрової/віртуальної особистості, виявити особливості правосуб'єктності у цифровому середовищі, розробити пропозиції щодо подальших наукових розвідок у цьому напрямку. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці фахівців у галузі філософії, теорії права цивільного права, права інтелектуальної власності. Наголошено доцільність розрізняти дві групи учасників цифрових відносин: штучно створеного учасника цифрових відносин та цифрову/віртуальну особу, що має цифрову ідентичність та є суб'єктом реальних відносин у матеріальному світі. Запропоновано позицію, що цифрова/віртуальна особистість є певною конструкцією, що має доступ до участі у відносинах у цифровому середовищі. Цифрова/віртуальна особа – це учасник цифрових, що має відповідну електронну ідентифікацію як фізична, юридична особа, органи публічного управління. цифрова правосуб'єктність особи має прив'язку не до факту народження або віку, а до складу юридичних фактів: отримання доступу до цифрового середовища та електронної ідентифікації. Визначено, що цифрова правосуб'єктність особи є складовою частиною загальної правосуб'єктності. Такий підхід дозволяє чітко розмежувати реальну особу від створеної у цифровому просторі штучної особистості. Підкреслено, що правосуб'єктність дитини як цифрової особи має свої особливості, зумовлені її віком і обмеженою дієздатністю. У цифровому просторі дитина може користуватися окремими правами, такими як право на доступ до інформації та освіти.

Ключові слова: цифрова/віртуальна особистість, цифрова особа, цифрові відносини, правосуб'єктність, цифрове середовище.

The article addresses a range of theoretical and practical issues within civil law doctrine related to defining an individual's legal personality in the digital environment. To achieve this goal, the following tasks were set: to explore the phenomenon of the digital/virtual personality, to identify the unique aspects of legal personality in the digital environment, and to develop proposals for further research in this field. The research is based on the theoretical work of experts in philosophy, legal theory, civil law, and intellectual property law. The importance of distinguishing between two groups of participants in digital relations is highlighted: artificially created participants in digital relations and digital/virtual persons who possess digital identity and are subjects of real-world relationships. The article proposes that a digital/virtual personality is a construct with access to participation in digital interactions. The digital/virtual person is a participant in digital relations with electronic identification, such as a natural or legal person or a public administration body. The legal personality of an individual in the digital realm is not tied to birth or age but to a set of legal facts: gaining access to the digital environment and electronic identification. It is established that the digital legal personality of an individual is a component of general legal personality. This approach enables a clear distinction between a real person and an artificially created entity in the digital environment. Furthermore, it is emphasized that a child's legal personality as a digital entity has distinct characteristics due to age and limited legal capacity. In the digital space, a child may exercise certain rights, such as the right to access information and education.

Key words: digital/virtual personality, digital person, digital relations, legal personality, digital environment.

Вступ. Розвиток цифрових технологій, поширення цифрових відносин природно вимагає продовження удосконалення правового регулювання як статусу особи у цифровому середовищі, так і відносин між різними суб'єктами. Особливість правового впливу на відносини у кіберпросторі обумовлено тим, що ця сфера існує виключно у певній цифровій системі, яка має нематеріальну природу та формується штучно. Це призвело до формування альтернативного правопорядку в мережі Інтернет та в ІТ-сфері взагалі. Такий правопорядок заснований на відносній анонімності, технологічній залежності та децентралізованому характері колективних учасників і регуляторних механізмів [1, с. 48]. Формування системи цифрових відносин поряд із відносинами матеріального світу породжує низьку правових питань, зокрема визначення правового статусу цифрової/віртуальної особистості (особи), врегулювання цифрових правочинів, визначення цифрових правопорушень та ін. Наразі правники активно звертаються до опанування виникаючих про-

BLEMНИХ ПИТАНЬ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ, аналізуючи різноманітні аспекти впливу цифрових технологій на утворення суспільних відносин. Серед них О. М. Вінник, Б. В. Деревянко, Х. І. Кметик-Подубінська, О. Є. Мічурін, О. С. Омельчук, В. І. Поллохович, Є. О. Харитонов, М. Г. Хаустова та інші, які займаються вивченням ключових проблем правового регулювання цифрових технологій, захисту персональних даних, функціонування блокчейн-технологій, правових аспектів цифрових валют та впливу штучного інтелекту на юридичні процеси.

Наукові здобутки вчених дозволяють не лише визначити сучасні тенденції розвитку цифрових правовідносин, але й вказує на необхідність адаптації існуючих правових норм до реалій цифрової епохи. Водночас, стрімкий розвиток інформаційних технологій ставить перед дослідниками нові виклики, адже не завжди є можливість дослідити зміну суспільних відносини у повному обсязі. Часто технології розвиваються настільки швидко, що теоретичні дослідження і правове регулювання просто не встигають

за реальними змінами. Це призводить до появи правових прогалин, нерегульованих цифрових відносин. Одним з проблемних напрямів є визначення правосуб'єктності особи у цифровому середовищі.

Мета статті полягає у визначенні правосуб'єктності особи у цифровому середовищі. Для досягнення цієї мети визначені такі завдання: розкрити феномен цифрової/віртуальної особистості та цифрової особи, виявити особливості правосуб'єктності у цифровому середовищі, розробити пропозиції щодо подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

Виклад матеріалу. Поняття цифрової/віртуальної особистості (цифрової особи) на сьогодні є невизначеною правовою категорією, оскільки її правовий статус та правове регулювання залишаються на етапі формування. Проблемність посилюється тим, що до доступу до цифрового середовища особа отримує лише при використанні цифрового входу обумовленого його цифровою правосуб'єктністю. При цьому в онлайн комунікаціях приймають участь як фізичні особи, юридичні особи так і державні органи. На сучасному етапі розвитку цифрових технологій, цифрові/віртуальні особистості можуть виступати учасниками цивільних правовідносин у вигляді аватарів у відеоіграх, чат-ботів або навіть штучного інтелекту, що взаємодіє з користувачами на різних платформах. Однак ключовим питанням залишається, яким чином ці суб'єкти можуть бути ідентифіковані в правовій системі і чи можуть вони мати юридичну відповідальність або права, подібно до реальних фізичних осіб чи юридичних осіб.

Цифрова особистість представляє собою складову індивідуальності, що існує в онлайн середовищі, зокрема вона включає в себе різноманітні соціальні, інституційні, правові, наукові та технологічні аспекти [2, с. 335]. Як вказують О. Кармаза, О. Грабовська слід розрізняти: 1) комп'ютерні програми; 2) інформаційні технології зі штучного інтелекту (зокрема, чат-боти, голосові помічники тощо); 3) «електронні особи (особистості)» у цивільному процесі. При цьому термін «електронна особа (особистість)» є умовним та позначає роботів із високорозвиненим інтелектом, які мають фізичне перевтілення (робот як кіберфізична система) [3, с. 8]. Погоджуючись з наведеним означимо, що проблема виокремлення правового статусу особистості у цифровому середовищі є нагальною, оскільки в кіберпросторі є штучно створені особистості та особи, що мають зв'язок із реальним матеріальним світом. Тому, варто обачно використовувати такі терміни як «особистість», «особа» щодо учасника відносин у цифровому середовищі. Відомо, що особа – це окрема людина («людський індивід») як свідомо вольовий учасник взаємовідносин людей, суб'єкт суспільних відносин, суб'єкт соціально значущої поведінки, який має певні соціальні й природні якості, а особистість – це усталена сукупність соціально значущих якостей («рис») людини, що характеризують її як члена певного суспільства, соціуму, спільноти тощо [4, с. 222, 223]. Підкреслимо, що особа є суб'єктом цивільних правовідносин. Отже, у цифровому середовищі доцільно розрізняти поняття цифрової/віртуальної особистості та цифрової/віртуальної особи. Це розмежування дозволяє створити чітку правову межу між цифровими ідентифікаторами реальних людей та віртуальними персонажами, зокрема роботами чи алгоритмами, які, хоч і можуть мати ознаки персоналізації, не мають правового статусу суб'єкта права.

Правовий статус цифрової особи частково визначено у нормах Закону України «Про електронну комерцію». Так, учасниками відносин у сфері електронної комерції є суб'єкти електронної комерції, постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 6 Закону) [5]. У Законі України «Про

віртуальні активи» (не вступив у дію) виокремлено учасники ринку віртуальних активів – постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах (п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону) [6]. Варто відзначити, що особи, котрі проводять операції з віртуальними активами для власних потреб, фактично формують свої цифрові особистості під час взаємодії в цифровому середовищі. Цей процес залишає унікальний цифровий слід, до якого належать їхні транзакції, історія операцій та використання цифрових активів.

Виходячи з цього можна стверджувати, що у цифрових відносинах можуть приймати участь і реальні особи, які існують поза цифровим середовищем. Тому, варто розрізняти дві групи учасників цифрових відносин: штучно створеного учасника цифрових відносин та цифрову/віртуальну особу, що має цифрову ідентичність та є суб'єктом реальних відносин у матеріальному світі. Цифрова ідентичність є доволі масштабним поняттям, яке включає і конфіденційну, і особисту інформацію, і персональні дані та дані про нашу взаємодію з онлайн-середовищем [7, с. 163]. Потреба в онлайн-ідентифікації є невід'ємним елементом при укладенні цивільно-правових договорів. Право на доступ до певної інформації та послуг не надається жодному відвідувачу без підтвердження стабільної ідентичності [8, с. 189]. Підкреслимо, що в українському законодавстві не виокремлено поняття цифрової/віртуальної особистості. Водночас у Регламенті Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій а внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС визначено, що електронна ідентифікація означає процес використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну особу, або юридичну особу, або фізичну особу, що представляє юридичну особу, при цьому ідентифікаційні дані особи означають сукупність даних, що дає змогу встановити тотожність фізичної особи, або юридичної особи, або фізичної особи, що представляє юридичну особу (п. 1, 3 ч. 1 ст. 3 Регламенту) [9]. Отже, цифрові ідентифікаційні дані надають можливість ідентифікувати конкретну фізичну, юридичну особу та відрізнити їх від інших суб'єктів.

Загалом, цифрова/віртуальна особистість є певною конструкцією, що має доступ до участі у відносинах у цифровому середовищі. Цифрова/віртуальна особа – це учасник цифрових, що має відповідну електронну ідентифікацію як фізична, юридична особа, органи публічного управління. Ідентифікація особи у цифровому середовищі базується на її персональних, поведінкових, соціальних та технічних даних, які дозволяють взаємодіяти, ідентифікуватися та створювати цифровий слід у мережі. Задля участі у цивільних цифрових відносинах цифрова особа має мати правосуб'єктність, зокрема з метою участі в електронній комерції.

Відомо, що цивільна правосуб'єктність фізичних осіб закріплена в цивільному законодавстві з метою створення умов для реалізації та захисту фізичними особами своїх особистих приватних інтересів в умовах наявного та чинного правопорядку [10, с. 61]. Правосуб'єктність має дві сторони – громадську (потреби, суспільний розвиток) та юридичну (закріплення ознак суб'єктів права в юридичних нормах) [11, с. 48, 49]. У юридичних джерелах наголошено, що правосуб'єктність постлюдини (йдеться про злиття людини зі штучним інтелектом¹) можна визначати за аналогією з фізичною особою, враховуючи наявність когнітивних функцій, еквівалентних людським, то такий підхід не можна застосовувати до роботів як можливих суб'єктів права, адже існує питання щодо обсягу

¹ На нашу думку йдеться про цифрову особу

їхньої відповідальності у разі скоєння правопорушення [12, с. 173]. Також пропонується виокремлювати поняття «кібердієздатність», що є здатністю бути активним учасником відносин у ІТ-сфері (укладати договори як користувач, бути учасником соціальних мереж, приймати участь в інтерактивних акціях тощо) [13, с. 140]. Окремі правники вважають, що внаслідок розвитку штучного інтелекту буде створено роботів із самосвідомістю, яким буде надано статус учасників/суб'єктів цивільних правовідносин з поступовим розширенням їхніх прав та обов'язків до обсягу прав та обов'язків, які здатна мати фізична особа [14]. Проаналізувавши окремі наукові позиції дослідників щодо визначення правосуб'єктності цифрової особи можна стверджувати, що концепція як цифрової особи так і її правосуб'єктності знаходиться у стадії формування.

Цифрова правосуб'єктність означає здатність цифрової особи брати участь у цивільних правовідносинах у цифровому просторі. Якщо цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження (ч. 2 ст. 25 ЦК України), повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття) (ч. 1 ст. 34 ЦК України) [15], то цифрова правосуб'єктність особи має прив'язку не до факту народження або віку, а до складу юридичних фактів: отримання доступу до цифрового середовища та електронної ідентифікації. Тому цифрова правосуб'єктність особи є елементом загальної правосуб'єктності. Саме такий підхід дозволяє виокремлювати реальну особу від штучно створеної особистості, яка існує в цифровому середовищі. Ця правосуб'єктність виникає з моменту, коли фізична або юридична особа проходить реєстрацію у цифровому просторі та отримує унікальні ідентифікатори. Це може бути створення облікового запису у соціальних мережах, електронному гаманці або на іншій платформі; отримання цифрового підпису, електронного сертифіката чи криптографічних ключів; або реєстрація у державних електронних реєстрах, що під-

тверджує її юридичний статус у цифровому середовищі. Така реєстрація стає основою для участі особи у правовідносинах через цифрові платформи, забезпечуючи можливість реалізації прав та обов'язків у цифровій сфері. Окремою проблемою є цифрова правосуб'єктність дитини у цифровому середовищі. Правосуб'єктність дитини як цифрової особи має особливості, зумовлені віком та обмеженою дієздатністю. У цифровому середовищі, дитина може реалізовувати окремі права, зокрема: право на доступ до інформації та освіти. Діти мають право використовувати цифрові платформи для отримання освіти, пошуку інформації, саморозвитку; право та захист персональних даних; право на результати творчості. Діти можуть бути учасниками правовідносин у вигляді реєстрації на освітніх платформах або участі у творчих конкурсах, що мають цифрову форму. Однак, для укладання договорів та інших юридично значущих дій (наприклад, купівля цифрових товарів), зазвичай потрібен дозвіл батьків чи опікунів.

Висновок. Розширення цифрового середовища вимагає оновленого підходу до розуміння цифрової правосуб'єктності. Зокрема є доцільним доповнити ст. 2 ЦК України, що цифрова особа є учасником цивільних правовідносин із визначенням цифрової особи та її правосуб'єктності. Варто розмежовувати цифрову/віртуальну особистість та цифрову/віртуальну особу. Цифрова/віртуальна особа – це учасник цифрових, що має відповідну електронну ідентифікацію як фізична, юридична особа, органи публічного управління. Цифрова правосуб'єктність цієї особи виникає з моменту отримання доступу до цифрового середовища та електронної ідентифікації. Нагальними науковими розвідками у цьому напрямку є розмежування цифрової особи та цифрової особистості у цифровому середовищі; розмежування складу правосуб'єктності реальної особи та штучно створеної особи (роботи), що існують у реальному матеріальному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Омельчук О.С. Передумови юридичної суб'єктивації штучного інтелекту. *Часопис цивілістики*. 2021. С. 46-49. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i40.391>.
2. Бондаренко О.С. Захист цифрової особистості: вивчення досвіду Європейського Союзу та України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 334-338. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-175>
3. Кармаза О., Грабовська О. Електронна особа (особистість) як суб'єкт правовідносин у цивілістичному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 5-10. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.01>.
4. Шульга А.М. «Особа» і «особистість» як терміни правничої лінгвістики. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 221-223.
5. Про електронну комерцію : Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
6. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#top>.
7. Гавриленко Н.В. Правові засади цифрової ідентифікації і репрезентації особистості. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 162-167. <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.23>.
8. Гончарова А.В. Елементи цифрової ідентичності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 83: ч. 1. С. 187-191. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.27>.
9. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій а внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#top.
10. Рассомахіна О. Правосуб'єктність фізичних осіб в умовах карантину. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 3. С. 59-73. [https://doi.org/10.31617/zl.knute.2020\(110\)06](https://doi.org/10.31617/zl.knute.2020(110)06).
11. Стефанчук М. О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення: монографія. Київ. Артек. 2020. 479 с.
12. Довгань Б., Михайліна Т. Цифрові права людини четвертого покоління крізь призму трансгуманізму. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 171-175. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.30>.
13. Давидова І.В. Деякі особливості суб'єктного складу правочинів в інформаційному суспільстві. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. С. 139-142.
14. Кулинич В. Цифрова особистість: чи можуть роботи бути наділені правами? *Юридична газета*. 2017. № 49 (599). URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobistist-chi-mozhut-roboti-buti-nadileni-pravami.html>.
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n155>.